

ČIMBENICI PROSTORNE ORGANIZACIJE KULTURNIH DJELATNOSTI: PRIMJER HRVATSKE

Laura ŠAKAJA
Ministarstvo kulture, Zagreb

UDK: 911.3

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 10. 1997.

Ovaj članak razvija one tendencije u kulturnoj geografiji koje na elemente prostora gledaju kao na reprezentante sociokulturnih procesa i pojava. Osnovna je teza da se povijesni, socijalni, geografski i drugi čimbenici koji djeluju na prostorni raspored institucija (u danom slučaju kulturnih institucija) reprezentiraju i prepoznaju u mreži tih institucija. Čimbenici koji djeluju na prostornu organizaciju kulturnih djelatnosti u članku se dovode u vezu s njihovim reprezentantima (tj. rezultatima njihova djelovanja) u mreži kulturnih ustanova. Na razvoj kulturne infrastrukture djeluju tri skupine čimbenika: makrosocijalni čimbenici, mikrosocijalni čimbenici i elementi geografskog okružja. Makrosocijalni čimbenici – u prvome redu institucija politike, a u nekim razdobljima i institucija religije te ekonomske i tehnološke mogućnosti društva – utječu na izgradnju kulturnih ustanova i njihovih pojedinih vrsta. Mikrosocijalni čimbenici – izobrazba, zaposlenost u pojedinim sektorima gospodarstva, stanovanje u gradu ili selu, materijalne mogućnosti – određuju način života stanovništva i utječu na kulturnu infrastrukturu preko potrošnje kulturne robe. Geografsko okružje, utječući na gustoću stanovništva ili na intenzitet komunikacije, stvara uvjete i pretpostavke za razvoj kulturnih centara. U članku se uz interpretacijski pristup, uvriježen u kulturnoj geografiji, rabe i kvantitativne metode koje omogućuju evidentiranje prostornih osobina kulturne mreže. Digitalizacijom podataka i njihovim očitavanjem u programu ArcView1 omogućeno je provođenje brojnih kartografskih korelacija koje su pomogle da se odredi učinak pojedinih čimbenika na mrežu kulturnih ustanova.

UVOD. KULTURNE INSTITUCIJE KAO REPREZENTANTI PROSTORNIH RAZLIKA

239

Činjenica da svako vrijeme i kultura ostavljaju svoj trag u prostoru odavno je prihvaćena u znanosti. Na njoj se temelji

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

bezbroj znanstvenih radova iz arheologije, etnografije, antropologije, geografije. U okviru kulturne geografije, na postavkama koje se temelji ovaj rad, materijalni tragovi koje različite populacije ostavljaju u prostoru rabe se za razlikovanje pojedinih kulturnih areala. Na osnovi određenih elemenata morfologije i strukture gradova, sela ili poljoprivrednih posjeda, na osnovi oblika zgrada, krovista, ograda itd. zaključuje se o stupnju kulturnih razlika različitih populacija, pa čak i o granicama kulturnih areala. Noviji radovi s područja kulturne geografije pokazuju, međutim, da o razlikama među populacijama svjedoče ne samo materijalni nego i funkcionalni proizvodi društva, od kojih važnu ulogu imaju institucije. U prostornom rasporedu institucija ili ustanova, odnosno jedinica javne djelatnosti namijenjenih javnosti, možemo naći odraze ili reprezentante i određenih makrosocijalnih i mikrosocijalnih fenomena. Istodobno, s obzirom na to da su za njihov opstanak i razvoj potrebne određene pretpostavke geografskog okružja, u njihovu prostornom rasporedu mogu se reprezentirati i neke sastavnice okružja u kojem se one razvijaju. Ovaj se rad zasniva na pretpostavci da prostorne razlike tih triju čimbenika – makrosocijalnih, mikrosocijalnih čimbenika i geografskog okružja – mogu biti reprezentirane, odnosno prepoznane u prostornom rasporedu institucija. Pitanje koje se konkretno reprezentira u rasporedu institucija, odnosno – koji čimbenici djeluju na prostorni raspored institucija, razmotrit ćemo ovdje na primjeru kulturnih ustanova u Hrvatskoj.

Teško je povući granicu između reprezentacije i djelovanja. Na primjer, kulturno-političke akcije, stupanj naobrazbe stanovništva ili prometna dostupnost ne samo da djeluju na kulturnu infrastrukturu (tj. nisu samo njezini čimbenici) nego se u njoj i reprezentiraju, prepoznaju.

Fluidna je i granica između različitih skupina čimbenika, odnosno skupina fenomena reprezentiranih u prostornom rasporedu kulturnih djelatnosti. O odvojenim čimbenicima, odnosno reprezentacijama, možemo stoga govoriti tek shematski, stalno imajući na umu njihovu isprepletenost, međuzavisnost i uzajamno djelovanje.

Mehanizam djelovanja triju čimbenika prostorne organizacije kulturnih djelatnosti – makrosocijalnih fenomena, mikrosocijalnih fenomena i geografskog okružja – određen je implicitnim karakteristikama samih kulturnih institucija. Ta tri čimbenika korespondiraju s trima stranama ili aspektima kulturnih (kao uostalom i drugih) institucija. Naime: 1. kulturne su ustanove izraz društvene brige za vlastiti kulturni razvoj koju pokreću centri političke i ekonomske moći (makrosocijalna razina); 2. razvoj kulturnih ustanova kao elementa funkcionalne strukture naselja odvija se i u skladu s potrebama korisnika – publike ili potrošača kulturne robe

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

(mikrosocijalna razina); 3. kulturne ustanove osim funkcionalnoga imaju i materijalni izraz; u skladu s tim, one se oblikuju unutar određenog geografskog okružja i istodobno čine jedan od njegovih elemenata.

Prostorne razlike u razmještau kulturnih ustanova nije lako uočiti. Mnoge su od tih razlika tijekom ovoga rada mogle biti evidentirane tek nakon primjene preciznih kvantitativnih metoda. Podaci su bili obrađeni uz pomoć: a) kvocijenta lokacije,¹ b) indikatora koji je bio nazvan indikatorom razvijenosti kulturne djelatnosti (IRKD), a računao se na razini naselja na osnovi podataka o broju kulturnih ustanova (muzejske, bibliotečne, kazališne, kinematografske, novinske i radijske djelatnosti) po formuli Frecheta² i c) uz pomoć modificirane verzije lokacijskoga kvocijenta – uvjetno nazvane indikatorom I. Taj je indikator dao mogućnost procijeniti stupanj razvijenosti kulturne djelatnosti na razini općina (u granicama iz 1991.).³

Procjena relativne razvijenosti kulturne infrastrukture hrvatskih naselja i općina pokazala je da u Hrvatskoj postoje disproporcije na svim razinama: od naselja do makroregija.⁴ Te razlike lako ćemo uočiti u tablici 1. i na slikama 1. i 2 (sve slike vidjeti u prilogu). Slika 1. – Kulturni centri prema stupnju razvijenosti – prikazuje razlike u brojnosti kulturnih ustanova u hrvatskim naseljima. Pod kulturnim centrima pritom se podrazumijevaju naselja u kojima postoji bar jedna kulturna ustanova. Slika 2. – Razvijenost kulturnih djelatnosti u općinama – prikazuje suodnos općina po razvijenosti kulturne infrastrukture procijenjene na osnovi indikatora I.

TABLICA 1 – Relativni stupanj razvijenosti kulturnih djelatnosti unutar makroregija procijenjen na osnovi lokacijskog kvocijenta

Makroregija	Djelatnost:				
	Novinska	Muzejska	Kinematografska	Bibliotečna	Kazališna
Osječka	0,62	0,62	0,96	1,13	0,56
Riječka	1,44	1,09	1,46	1,19	0,77
Splitska	0,56	1,46	1,19	0,56	1,32
Zagrebačka	1,20	0,93	0,80	1,04	1,10
– grad Zagreb	2,94	1,11	0,49	1,33	2,84
– regija bez Zagreba	0,42	0,85	0,94	0,91	0,32

Postavlja se pitanje: zašto postoje takve disproporcije unutar Hrvatske? Koji su čimbenici tim razlikama pridonijeli? Odnosno, koji se čimbenici u tim razlikama reprezentiraju?

REPREZENTACIJA MAKROSOCIJALNIH ČIMBENIKA U PROSTORNOJ ORGANIZACIJI KULTURNIH DJELATNOSTI

Od triju navedenih skupina čimbenika na početku ćemo se zaustaviti na makrosocijalnim čimbenicima. Ako mikrosocijalni čimbenici, ili, drugim riječima, sastav i struktura stanovništva određuju uporabu kulturne infrastrukture i tako utje-

ču na njezin razvoj, a geografsko okružje određuje uvjete i pretpostavke u kojima se kulturna infrastruktura izgrađuje, sama izgradnja kulturne infrastrukture jest funkcija u prvome redu makrosocijalnih čimbenika. Jednostavno rečeno, ona je određena time tko i u koju svrhu izgrađuje kulturnu mrežu te kojom količinom sredstava i kojom tehnologijom pritom raspolaže.

Od makrosocijalnih čimbenika na izgradnju kulturnih ustanova u Hrvatskoj u prvome je redu utjecala institucija politike, a u nekim razdobljima i religije. Njihov utjecaj uzrokovan je, kao prvo, njihovom snažnom ideologijskom podlogom. Politika i religija su, naime, medijatori određenih sustava razmišljanja, ideja, drugim riječima – ideologija. Ideološka prepoznatljivost ciljeva uzrokuje i prepoznatljivost rezultata ostvarivanja tih ciljeva u mreži kulturnih ustanova. Ali bitne su, naravno, ne samo nakane nego i mogućnosti. Stoga je uloga institucije politike i religije kao čimbenika razvoja kulturnih djelatnosti određena i njihovom ekonomskom moći nužnom za izgradnju inače dosta skupe kulturne infrastrukture. Upravo zbog kombinacije ideologijske određenosti i praktične moći te su se institucije tijekom povijesti pokazale kao važni čimbenici izgradnje mreže kulturnih ustanova. Tragove njihovoga prošloga djelovanja vrlo je lako uočiti u prostornom razmještaju kulturnih ustanova.

Snažna ekonomska moć crkve, u kombinaciji s duhovnom ideologijskom pozadinom, potaknula je osnivanje prvih poznatih muzeja i knjižnica u Hrvatskoj te rezultirala prvim kazališnim predstavama (liturgijskim i poliliturgijskim). Dakako, uloga duhovnih ustanova kao čimbenika razvoja kulturne infrastrukture jenjava nakon srednjega vijeka, u skladu s općom marginalizacijom uloge crkve u društvu. Ipak, nekadašnju ulogu crkve i danas prepoznajemo u razmještaju crkvenih i samostanskih knjižnica i sakralnih muzeja. Slike 3. i 4. pokazuju pretežnu koncentraciju tih vrsta kulturnih ustanova u priobalnim dijelovima Hrvatske – područjima na kojima se u srednjem vijeku osobito aktivno odvijala prosvjetno-kulturna djelatnost benediktinaca, dominikanaca i franjevac. Te redove karakterizira posebna pozornost prema izobrazbi i znanosti. Stoga su se u sklopu samostana tih redova već u srednjem vijeku formirale biblioteke, arhivi, muzeji, što se i danas, kao što vidimo, očito reprezentira u kulturnoj mreži.

Drugi oblik društvene svijesti koji je, s jedne strane, nositelj ideologije, a s druge – posjeduje moć nužnu u izgradnji kulturne infrastrukture, jest politika. Uloga politike kao čimbenika formiranja mreže kulturnih ustanova može biti izravna ili neizravna. Neizravnim političkim utjecajima možemo, na primjer, pribrojiti habsburške prosvjetne reforme.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

Naime, nakon potpisivanja "Allgemeine Schulordnung" 1774. godine – Marija Terezija uvela je obvezu osnivanja pučkih škola u svim mjestima u kojima je postojala župna crkva. Na osnovi toga bile su reformirane škole najprije u Vojnoj krajini, a zatim i u drugim područjima sjeverne Hrvatske. Takva prisilna reforma djelovala je na razvoj kulture – u prvome redu na razvoj izdavaštva (na primjer, 1.500 primjeraka prvog izdanja Reljkovićeve *Satira* rasprodano je u roku od dvije godine /Horvat, 1942., 124/), ali joššneizravnije i na druge kulturne djelatnosti, stvorivši tradiciju pismenosti – pretpostavku za daljnji razvoj mnogih oblika kulturne infrastrukture. Rezultat te tradicije djelomično je, po svemu sudeći, i ravnomjernija razvijenost sjeverne Hrvatske u odnosu na južnu (sl. 2.).

Primjer izravnog djelovanja politike na kulturnu infrastrukturu jest poslijeratna kulturna politika u Hrvatskoj (odnosno bivšoj Jugoslaviji), u pozadini koje je stajala socijalistička ideološka doktrina. Za poslijeratno socijalističko razdoblje karakteristične su odozgo plasirane ideje o decentralizaciji i demetropolizaciji kulture te o svemoći revolucionarnih promjena. Propaganda tih promjena postaje prioritetnim ciljem kulturne politike. Tome se može zahvaliti prvo ozbiljno pokretanje filmske proizvodnje u Hrvatskoj koja je, s jedne strane, trebala pokazati moć socijalizma, a s druge – plasirati određene ideje u široke mase (Škrabalo, 1984.). Ideje o demokraciji ili, drugim riječima, o dostupnosti kulture širokim masama rezultirale su u poslijeratnom razdoblju osnivanjem velikog broja knjižnica, muzeja i kazališta. Tragovi te poslijeratne eksplozije kulturne infrastrukture vrlo su uočljivi i u suvremenoj kulturnoj mreži. Na primjer, razmještaj zavičajnih muzeja u Hrvatskoj, za razliku od razmještaja većine drugih tipova muzeja, i općenito – tipova kulturnih ustanova, dosta je ravnomjeran (Šakaja, 1997.). Ta ravnomjernost odslikava postavke kulturne politike poslije Drugoga svjetskoga rata – razdoblja kada je počeo val masovnoga otvaranja zavičajnih muzeja u manjim gradovima i područjima udaljenim od centra. Socijalističkoj ideologiji približavanja kulture narodu pridodan je, vjerojatno, i utjecaj promjena europskih kulturno-političkih stavova u pravcu "demokratizacije kulture" u drugoj polovici XX. stoljeća. Kao rezultat, u Hrvatskoj su 1991. godine funkcionirala čak 64 zavičajna muzeja, relativno ravnomjerno raspoređena u cijeloj zemlji.

Treba uočiti da djelotvornim nositeljem određene ideologije ne moraju uvijek biti nositelji vlasti, nego to mogu biti i druge utjecajne političke grupacije. Primjer tome jest snažan utjecaj nacionalnih ideja na razvoj kulturnih djelatnosti u sklopu ilirskoga pokreta. U kontekstu nacionalnih ideja ilirizma – poticanje nacionalne kulture, s jedne strane, i usm-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

jeranost na njezino široko plasiranje – s druge, rezultirali su pokretanjem brojnih narodnih knjižnica krajem devetnaestoga stoljeća, prvih hrvatskih novina, Narodnog muzeja, izvedbom prvih profesionalnih kazališnih predstava na hrvatskome jeziku i dr. Tragove ilirizma i danas vidimo u kulturnoj infrastrukturi, ponajprije u širokoj mreži narodnih knjižnica u područjima sjeverne Hrvatske (Šakaja, 1997.), u kojima je utjecaj ilirizma bio najjači.

Važnim društvenim čimbenicima razvoja kulturne infrastrukture možemo pribrojiti stupanj ekonomskog i tehnološkog razvoja društva. Kulturna infrastruktura financijski je zahtjevna te je stoga za kulturne djelatnosti, u prvome redu one koje se oslanjaju na javna sredstva, krucijalni čimbenik gospodarska moć države, odnosno sredstva kojima raspolazu javne vlasti – od državne do lokalne razine. Tu smo tezu provjerili načinivši usporedbu među društvenim proizvodom općina i razvijenošću kulturne infrastrukture. Korelacija između društvenoga proizvoda općine i indikatora općeg stupnja razvijenosti kulturnih djelatnosti (IRKD) iznosi čak 0,99. Na slici 5. također vidimo tu ovisnost: 86 posto naselja s visokom razvijenošću kulturnih djelatnosti locirano je u općinama s visokim društvenim proizvodom u odnosu na druge općine. Stoga možemo reći da razvijena kulturna infrastruktura reprezentira ekonomsku moć općine, regije, a vjerojatno i države u kojoj se razvija.

Sa stupnjem ekonomskoga razvoja društva usko je povezan i stupanj tehnološkog razvoja društva. Tehničke inovacije, ako se i ne pojavljuju uvijek u bogatim društvima, svakako se u njima najbrže implementiraju. Tehnološki pak razvoj ne samo da djeluje na razvoj kulturnih djelatnosti nego je za neke od njih i odlučujući. Sjetimo se da je izdavačka djelatnost omogućena Gutenbergovim izumom tiskarskoga stroja 1450. godine; izum radioprijamnika (Guglielmo Marconi) krajem prošlog stoljeća omogućio je razvoj radijske djelatnosti, Edisonov fonograf s kraja prošlog stoljeća bio je preduvjet razvoja diskografske djelatnosti, kao što je filmska kamera braće Lumière uvjetovala razvitak kinematografske djelatnosti itd. Govoreći o ulozi tehnološkog razvoja kao čimbenika razvoja kulturnih djelatnosti, valja imati na umu da tehnološki razvoj može ne samo poticati nego i destimulirati određene oblike kulturne infrastrukture. Taj se fenomen dobro vidi na primjeru kinematografske mreže koja se razvila ne samo kao odjek niza izuma nego je danas izravno ugrožena novijim tehnologijama. Slika 6. zorno pokazuje kako je pad kinematografa, koji s razmakom od približno pet godina slijedi pad kinopublike, uzrokovan prodorom televizije u Hrvatsku u šezdesetim godinama (prva TV-emisija krenula je u eter u Zagrebu 1956.), i prodorom videa krajem osamdesetih.

REPREZENTACIJA MIKROSOCIJALNIH ČIMBENIKA U PROSTORNOJ ORGANIZACIJI KULTURNIH DJELATNOSTI

Na oblikovanje mreže kulturnih ustanova, osim makrosocijalnih čimbenika djeluju, kao što je bilo rečeno, i mikrosocijalni čimbenici.

Kulturni proizvod koji nude kulturne djelatnosti nije utilitaran niti je ljudima životno nuždan. Stoga je njegova uporaba izrazito ovisna o personalnim interesima potencijalnih korisnika kulturnog proizvoda. A personalni su interesi u velikoj mjeri ovisni o stupnju naobrazbe, zanimanju, načinu života i drugim sličnim čimbenicima, dakle o pripadnosti različitim socijalnim skupinama. Stoga možemo reći da potrošnja kulturne robe, odnosno ponašanje populacije prema kulturnoj ponudi, ovisi o sastavu i strukturi stanovništva.

Očit primjer važnosti mikrosocijalnih čimbenika vidimo u procesu osnivanja mreže kazališta u Hrvatskoj. Kao što vidimo na slici 7., nakon Drugoga svjetskoga rata u Hrvatskoj je, u skladu s već spomenutom politikom decentralizacije, osnovano čak 13 profesionalnih kazališta. Disparitet među malom brojnošću potencijalne publike i njezina slabog interesa, s jedne strane, i ulaganjem velikih materijalnih sredstava (kazališna djelatnost financijski je najzahtjevnija kulturna djelatnost), s druge, doveo je do ukidanja gotovo svih tih kazališta (osim u Dubrovniku i Virovitici) u roku od nekoliko desetljeća (Leko i sur., 1992.).

Stupanj korelacije mikrosocijalnih čimbenika i mreže kulturnih ustanova provjerili smo usporedivši razvijenost kulturne infrastrukture naselja sa stupnjem obrazovanosti njegovih stanovnika te sa strukturom zaposlenosti i s postotkom urbanog stanovništva u općini u kojoj se kulturni centar nalazi.

Na karti (sl. 8.) vidimo korelaciju između rasporeda kulturnih centara i naselja u kojima je postotak stanovništva s visokom i višom stručnom spremom veći od prosjeka zemlje (9,3 posto).⁵ Za sve jače razvijene kulturne centre (IRKD > 0), osim Vukovara, karakterističan je visok postotak stanovništva s VSS. Kulturni centri manjeg ranga (IRKD > -1.5) nemaju iznadprosječan broj stanovnika s VSS, ali je zato za njih u pravilu karakterističan iznadprosječan ukupan postotak stanovništva s VSS i VŠS (iznimka su samo Županja, Đakovo, Đurđevac, Senj i Stari Grad).

Na karti također vidimo da gotovo nema naselja s više od 2.000 stanovnika i s visokim postotkom stanovnika s VSS i VŠS koje ne bi bilo kulturni centar, tj. koje na svojem području ne bi imalo barem jednu kulturnu ustanovu.

Visoku korelaciju između kulturnih centara i stupnja naobrazbe vidimo i po sličnim tendencijama u prostornoj koncentraciji. Visokoj koncentraciji kulturnih centara u Zagrebačkoj makroregiji i u jadranskoj obalnoj zoni odgovara viso-

ka koncentracija naselja s nadprosječnim brojem naobraženih ljudi u sastavu stanovništva na tim područjima.

Vežu između obrazovanosti stanovništva i kulturnih djelatnosti možemo pratiti i unutar pojedinih djelatnosti. Na primjer, činjenica da je novinska djelatnost prisutna u 26 naselja Zagrebačke makroregije prema devet naselja Osječke i po osam naselja Splitske i Riječke makroregije (Šakaja, 1997.) postaje jasnijom ako uzmemo u obzir da se u ovoj makroregiji nalazi najveći broj naselja⁶ u Hrvatskoj koja imaju visok postotak naobraženih⁷ ljudi. Povezujući navedeno, možemo zaključiti da potrebe za tiskom, određene stupnjem izobrazbe stanovnika, utječu na razvoj novinske djelatnosti.

Ta se pretpostavka potvrđuje još jednom činjenicom. Jedine dvije djelatnosti koje u Splitskoj makroregiji imaju nizak kvocijent lokacije (v. tabl. 1.) jesu novinska i biblioteka – to su djelatnosti povezane s čitanjem. Objašnjenje toga očito je u krajnje nepovoljnoj izobrazbenoj strukturi stanovništva u toj regiji. Postotak nepismenih tamo je znatno veći od hrvatskoga prosjeka (Friganović, 1975., 62).

Veza između izobrazbe stanovništva i razvoja kulturnih djelatnosti vjerojatno nije jednostrana. Kao što je naobraženo stanovništvo preduvjet i poticaj za razvoj i opstanak kulturnih ustanova, tako, možemo pretpostaviti, i kulturne ustanove potiču školovanje.

Slike 9., 10., 11. i 12. pokazuju vežu između razvoja kulturne infrastrukture i strukture zaposlenosti. Kao što vidimo, naselja s visokim kvocijentom lokacije zaposlenih u primarnim djelatnostima (poljoprivreda, ribarstvo, šumarstvo i vodoprivreda) rijetko koincidiraju s kulturnim centrima. Samo u nekoliko kulturnih centara najnižeg ranga i samo u tri centra s IRKD s više od -1,5 (Beli Manastir, Đakovo i Đurđevac) stanovništvo je specijalizirano za djelatnosti primarnoga sektora. S druge strane, većina naselja s više od 2.000 stanovnika u kojima je stanovništvo specijalizirano za primarne djelatnosti, nisu kulturni centri.

Naselja u kojima je relativno velik broj zaposlenih u sekundarnom sektoru (industrija, rudarstvo i građevinarstvo) znatno se više poklapaju s kulturnim centrima, posebno centrima najnižega ranga. Ali ipak, kao što vidimo na karti, postoji određen broj industrijskih naselja s više od 2.000 stanovnika bez kulturne infrastrukture.

Slika je ponovno drukčija u tercijarnom sektoru (u njega su uključeni promet i veze, trgovina, ugostiteljstvo i turizam, obrtništvo i osobne usluge, stambeno-komunalne djelatnosti i uređenje naselja i prostora, financijske, tehničke i poslovne usluge, izobrazba, znanost, kultura i informacije, zdravstvena zaštita i socijalna skrb, tijela državne vlasti, tijela lokalne samouprave, fondovi, udruženja i organizacije). Ima vrlo malo naselja (to je uglavnom samo nekoliko naselja u grav-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

itacijskim područjima Zagreba, Splita i Rijeke) u kojima je kvocijent lokacije zaposlenih u tercijarnom sektoru visok, a pritom ta naselja nemaju funkcija kulturnoga centra. Iz karte (sl. 12.) vidimo da gotovo i nema naselja s više od 1.000 zaposlenih u tercijarnom sektoru bez kulturne ustanove na svojem području. Primjećuje se također da se područja prostorne koncentracije tercijarne djelatnosti poklapaju s područjima koncentracije kulturnih centara – Zagrebačkom makroregijom i priobalnim naseljima.

Pravilo je, kao što vidimo, jednostavno: veza kulturnih centara najjača je sa zaposlenošću u tercijarnom, a najslabija sa zaposlenošću u primarnom sektoru. Poklapanje prostornog rasporeda kulturnih centara s prostornim rasporedom zaposlenih u sekundarnom i posebno u tercijarnom sektoru te nepoklapanje sa zaposlenošću u primarnom sektoru možemo povezati s urbanim i ruralnim načinom života stanovništva. Urbani način života (koji je uglavnom karakterističan za naselja specijalizirana za sekundarne i tercijarne djelatnosti) u većoj mjeri nego ruralni način života (karakterističan za naselja specijalizirana za primarni sektor) podrazumijeva korištenje kulturne infrastrukture.

To potvrđuje i karta (sl. 13.) na kojoj vidimo izrazitu korelaciju između kulturnih centara i udjela gradskoga stanovništva u općinama u kojima su ti kulturni centri locirani. Kao što vidimo, većina općina u kojima urbano stanovništvo čini više od 50 posto cjelokupnoga stanovništva ima u svojem sastavu veći kulturni centar (najčešće je to općinsko središte). S druge strane, gotovo svi kulturni centri (iznimka su samo Županja, Čakovec, Krapina, Sveti Ivan Zelina, Đurđevac i Sinj) nalaze se u općinama s najmanje 25 posto gradskoga stanovništva.

Jedan od bitnih čimbenika koji utječe na uporabu kulturnog proizvoda, a konzekventno na kulturnu infrastrukturu, jest potrošačka moć stanovništva. Tu ćemo tezu dokazati usporedivši podatke o različitim zemljama. Kao pokazatelj kupovne moći stanovnika uzeli smo vrijednost BDP po stanovniku pojedinih država, o kojemu ovisi ekonomsko blagostanje stanovnika tih država (ovdje osobito dolazi do izražaja spominjana uvjetnost podjele čimbenika prostorne organizacije kulturne infrastrukture na makrosocijalne i mikrosocijalne; naime, visok stupanj ekonomskog razvoja društva – makrosocijalni čimbenik – djeluje na stupanj ekonomskog blagostanja skupina pojedinaca – mikrosocijalni čimbenik – te tako, djelujući na njihovu participaciju u kulturnim djelatnostima, ne samo posredno nego i neposredno utječe na kulturnu infrastrukturu).

U tablici 2. vidimo da su pokazatelji prosječnog broja posjeta muzeja po stanovniku te pokazatelji broja televizijskih i radioprijamnika na 1.000 stanovnika različiti u društvima s visokim i niskim vrijednostima BDP po stanovniku.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

TABLICA 2 - Suodnos
pokazatelja kulturne
potrošnje i visine
BDP po stanovniku

Makrosocijalni i mikrosocijalni čimbenici ne djeluju u jednoj mjeri na sve kulturne djelatnosti. Tržišne djelatnosti, koje ovise o stanovništvu, u većoj su mjeri pod utjecajem mikrosocijalnih čimbenika koji čine strukturu publike. Na djelatnosti pak koje ne funkcioniraju tržišno te ovise uglavnom o javnoj podršci, u većoj mjeri utječu makrosocijalni čimbenici, u prvome redu kulturna politika i raspoloživa javna sredstva. Razliku između ovisnosti različitih djelatnosti o stanovništvu možemo uočiti iz podataka o korelaciji tržišnih (novinske i kinematografske) i netržišnih (bibliotečne i muzejske) djelatnosti s brojem stanovnika.

	Broj posjeta muzejima po stanovniku	Broj TV-prijamnika na 1.000 stanovnika	Broj radio-prijamnika na 1.000 stanovnika
Zemlje s BDP po stanovniku manjim od \$10.000			
Hrvatska	0.13	317	282
Albanija	-	88	176
Mađarska	-	414	599
Poljska	0.6	295	435
Ukrajina	0.5	-	-
Zemlje s BDP po stanovniku većim od \$10.000			
Austrija	2.4	480	617
Danska	1.8	537	1033
Francuska	-	408	889
Njemačka	1.2	558	885
Velika Britanija	-	435	1146

Podaci o posjetima
muzejima odnose se
na 1989.-1991. god-
inu, a podaci o TV i
radioprijamnicima na
1992. godinu.

Korelacija novinske mase i kinematografa s brojem stanovnika dosta je visoka – 0,86. Korelacija netržišnih ustanova sa stanovništvom puno je niža: za muzeje – 0,49, a za biblioteke – 0,31. Ovisnost tržišnih djelatnosti o broju stanovnika demonstrira i grafikon povezanosti broja ustanova i broja stanovnika u različitim djelatnostima (sl. 14.). Razumije se da veća ovisnost tržišnih djelatnosti o stanovništvu podrazumijeva i veću ovisnost tih djelatnosti o mikrosocijalnim čimbenicima. U prostornoj organizaciji pojedinih tržišnih djelatnosti reprezentiraju se, odnosno prepoznaju određeni elementi socijalne strukture. Osim već opisane pozitivne veze između naobrazbe stanovništva i razvijenosti tržišne novinske djelatnosti, ta se tvrdnja dodatno dokazuje i negativnom vezom između neurbanog stanovništva i isto tako tržišne kinematografske djelatnosti. Naime, Osječka makroregija, koja ima u Hrvatskoj najmanji udio gradskoga stanovništva (45 posto prema 54 posto u Zagrebačkoj, 59 posto u Riječkoj i 57 posto u Splitskoj /Vresk, 1992., 102/), bilježi ne samo naj-

manji broj kinematografa nego i najslabiju njihovu posjećenost (Šakaja, 1997.).

GEOGRAFSKO OKRUŽJE KAO ČIMBENIK PROSTORNE ORGANIZACIJE KULTURNIH DJELATNOSTI

Treća skupina čimbenika razvoja i prostornog rasporeda kulturne infrastrukture jesu elementi geografskog okružja u kojemu se razvija kulturna infrastruktura. Dakle, i neke elemente geografskog okružja možemo prepoznati u prostornoj organizaciji kulturnih djelatnosti. Pritom ti elementi okružja mogu biti prirodni (fizičko-geografski) ili stvoreni od čovjeka (socio-geografski).

Od fizičko-geografskog čimbenika ističe se u prvome redu morfološka struktura prostora. O njoj, kao što je poznato, u velikoj mjeri ovisi naseljavanje prostora, gustoća stanovništva koje obitava na njemu. Koncentracija stanovništva, pak, preduvjet je za postojanje kulturne infrastrukture. Tu ovisnost možemo jasno uočiti usporedivši područja slabo pokrivena kulturnom infrastrukturom s rijetko naseljenim područjima (sl. 15.). Najveće područje s nedostatno razvijenim kulturnim djelatnostima jest zona središnjeg planinskog prostora koja je ujedno i vrlo rijetko naseljen areal – srednja gustoća stanovnika ovdje ne premašuje 50 stanovnika na km². Na karti vidimo da su najrazvijeniji kulturni centri u Hrvatskoj smješteni u najgušće naseljenim njezinim dijelovima – u zapadnim dijelovima Panonske nizine te u uskom priobalnom pojasu Dalmacije, Primorja i Istre, dok u rijetko naseljenim područjima Gorske Hrvatske – na području Like i Gorskog kotara – ne postoji ni jedan jače razvijen kulturni centar.

Kulturna je infrastruktura ovisna ne samo o morfološkoj strukturi nego i o drugim prirodnim obilježjima prostora. Primjer utjecaja hidrografskih obilježja prostora na razvoj kulturnih centara vidimo, na primjer, u Osječkoj makroregiji. Ovdje nizak indeks razvoja kulturne infrastrukture ima samo pet općina Slavonske Podravine. Slavonska Podravina se pritom izdvaja u Slavoniji najmanjom gustoćom naseljenosti. Nizak pokazatelj gustoće naseljenosti sa svoje se strane objašnjava u prvome redu prirodnim uzrocima. Naime, hidrografska specifičnost kraja – prelijevanje vode iz jednoga dijela u drugi dio središnje udoline kojom teku rijeke Karašica i Vučica (Bognar, 1975., 196) – tijekom povijesti štetno je djelovala na poljodjelstvo i obeshrabrivala kolonizaciju. Prirodna obilježja, kao što vidimo iz navedenih primjera, djeluju na kulturnu infrastrukturu indirektno – preko socijalnih medijatora. Pritom put njihova djelovanja može biti vrlo sofisticiran. Ona mogu djelovati i na kulturnu djelatnost u cjeli-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

ni, i na razvoj pojedinih njezinih grana. Na primjer izgradnja građevina od čvrstoga kamena, obilato zastupljenog u Dalmaciji, uzrokovala je očuvanost i najstarijih građevina na tome području (v. Mohorovičić, 1992.) te je omogućila ne samo otvaranje prvog arheološkog muzeja u Hrvatskoj nego je općenito utjecala na razvoj muzejske djelatnosti na ovome području.

Panonska Hrvatska nije imala takvu prednost: tamo su se građevine izrađivale od raspoloživih materijala – slabijega kamena, a najviše od opeka i drva te su bile podložnije zubu vremena. Stoga je na ovome dijelu muzejska djelatnost predstavljena drugim vrstama muzeja u kojima se prezentiraju predmeti iz kasnijih povijesnih razdoblja (uglavnom od baroka nadalje).

Od ljudskom rukom stvorenih ili socio-geografskih elemenata geografskog okružja kao čimbenik razvoja kulturnih djelatnosti u prvome ćemo redu izdvojiti prometnice. Za razvoj kulturne infrastrukture, kao i općenito za razvoj kulture, komunikacija je bitna. Stoga je bitna i uloga prometnica preko kojih se komunikacija odvija.

Ulogu prometnica kao čimbenika rasta kulturnih centara možemo promatrati na primjeru najvećih kulturnih centara Hrvatske.

Unutar Osječke makroregije polarnost razvoja kulturne infrastrukture najmanja je u Hrvatskoj (Šakaja, 1997.). Tamo je glavni grad – Osijek – puno manje superioran u odnosu na svoju makroregiju, nego što je to slučaj s drugim makroregijskim centrima. Ta je činjenica vjerojatno velikim dijelom objašnjiva geografski perifernim položajem grada – i s obzirom na veći dio teritorija te regije, i s obzirom na glavne prometnice (Crkvenčić, 1975., 108). Zbog toga se gravitacijski potencijal glavnoga grada očito preraspodijelio na nekoliko sekundarnih centara, što je uzrokovalo ujednačeniji razvoj i samih gradova i (u još većoj mjeri) kulturnih djelatnosti u njima.

S druge strane, polarnost razvoja kulturne infrastrukture u Splitskoj makroregiji vrlo je visoka. Ona je određena istaknutošću obalnih gradova Splita i Dubrovnika, a u nešto manjoj mjeri i Zadra. Prometni položaj tih gradova odredio je njihovu pomorsku, trgovačku, i kulturno-prosvjetnu ulogu. Čvorišni položaj na transverzalnim putovima između Italije i Balkanskoga poluotoka te između njihovih zaleđa i mora stimulirao je njihov superioran rast te gospodarski i kulturni razvoj u odnosu na njihovu regiju.

Kulturna bicentralnost druge jadranske makroregije – Riječke (v. Šakaja, 1997.) – određena je općim razvitkom Rijeke i Pule koji je, sa svoje strane, uvjetovan povoljnošću njihova lučkoga položaja. Zahvaljujući svojem položaju, Pula 1848.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

godine postaje glavnom austrijskom ratnom lukom i tek nakon toga naglo izrasta u velik grad (uoči Prvoga svjetskoga rata ona je po veličini treći grad u Hrvatskoj – poslije Zagreba i Rijeke; Rogić, 1975., 45). Rijeka se počinje isticati u svojoj regiji nakon uspostavljanja željezničkih veza sa zaleđem (1873.), kad njezin čvorišni položaj dolazi do izražaja, nakon čega se ona razvija u najveću (uz Trst) luku na istočnoj obali Jadrana (Stražičić, 1975., 58). Njezin je razvoj određen čvorišnim položajem u odnosu na transeuropske prometne pravce, povoljnim položajem prema vlastitoj regiji i povoljnim pristupom s morske strane.

U Zagrebačkoj makroregiji potpuno dominira Zagreb, što ne začuđuje uzmemo li u obzir činjenicu da je on ujedno i glavni i najveći grad zemlje. Uz mnoštvo drugih čimbenika i okolnosti, zahvaljujući kojima je Zagreb postao glavnim gradom i glavnim kulturnim centrom Hrvatske, važan je kao čimbenik i njegov prometni položaj. Zagreb je, naime, smješten u blizini sredozemnog, alpskog i dinarskog područja, na mjestu na kojem se središnje Podunavlje najviše približilo Jadranskomu moru. Prirodna komunikacijska vrata, stvorena geografskim suodnosom Medvednice i Save, uvjetovala su prolaz cestovnih trasa kroz područje grada. Stoga Zagreb ima koncentracijsku ulogu za prometne pravce središnjeg Podunavlja koje s Jadranom povezuju zemlje srednje Europe. Preko Zagreba prolaze i transalpske veze koje povezuju sjeverozapad i jugoistok Europe (v. Sić, 1994., 36-37).

Veza prometnica i kulturnih centara vjerojatno nije posve jednostrana. Ne samo da prometnice stimuliraju razvoj kulturnih centara nego, pretpostavljamo, razvoj kulturnih centara stimulira izgradnju novih prometnica. Stoga mreža razmještaja kulturnih centara pokazuje njihovu izrazitu oslonjenost na prometnice. Na kartama (sl. 16. i 17.) na kojima su kulturni centri dovedeni u odnos sa željezničkim prugama, autocestama i magistralnim cestama, vidimo da gotovo i nema razvijenih kulturnih centara koji ne bi bili locirani na prometnicama.

Govoreći o prometnom položaju, spomenimo i geopolitički položaj, odnosno, položaj prema svjetskim centrima političke, ekonomske i kulturne moći.

Na razvoj Hrvatske bitno je utjecao njezin geopolitički položaj na čvorištu nekoliko geografsko-političkih regija – alpske, panonske, dinarske i mediteranske. Usponi i padovi različitih država koje su pokrivala te političko-geografske regije neposredno su se tijekom povijesti odražavali na jačanje ili slabljenje kulturnih utjecaja susjednih regija na Hrvatsku. Stoga su se i sama hrvatska područja, koja su se nalazila pod različitim kulturnim utjecajima, razvijala u znatnoj mjeri

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

divergentno. Sukladno tomu – različiti su i tragovi geopolitičkih utjecaja koje možemo uočiti u suvremenoj kulturnoj infrastrukturi različitih makroregija. Utjecaju talijanske kulture, tako, možemo pripisati ne samo razvijenost kazališne djelatnosti u jadranskim dijelovima Hrvatske nego i raširenost njezina specifičnog oblika – *stagione*. Prominentnost pak i rana institucionalizacija kulturnih ustanova u sjevernoj Hrvatskoj – odjek je tendencije institucionalizacije kulturnih ustanova u Austriji u XVII.-XIX. stoljeću kojoj je kulturno gravitirala upravo sjeverna Hrvatska.

Upravo se na geopolitičkim čimbenicima najbolje vidi kako se globalni povijesni događaji i društveno-politički čimbenici koji stvaraju kulturni kontekst pojedinog društva u pojedinom vremenu, zrcale u elementima kulturnoga pejzaža s kojima na prvi pogled nemaju nikakve vanjske veze, to jest – kako se kultura shvaćena kao civilizacija odražava i na materijalnim i funkcionalnim elementima okružja (koje su, usput rečeno, i sami dio). Kulturna infrastruktura samo je jedan od mnoštva takvih materijalnih elemenata okružja, a obilježja njezine prostorne organizacije jesu reprezentanti koji svjedoče o povijesnim zbivanjima i geopolitičkim odnosima, društvenoj ekonomskoj moći i strukturi društva.

BILJEŠKE

¹ Jednostavni kvocijent u kojem se udio neke djelatnosti ili skupine djelatnosti (na primjer, udio zaposlenih u tercijarnom sektoru u odnosu na sve zaposlene) u naselju, regiji ili nekom drugom arealu dijeli s udjelom te djelatnosti ili skupine djelatnosti u odnosu na cijelu zemlju.

² Prema metodi Frecheta, IRKD računao se po formuli:

$$F_j = \Sigma(X_{ij} - X_{+j})\sigma^{-1}$$

gdje je X_{ij} vrijednost i komponente u naselju j , X_{+j} je norma bazične referencije, a σ je standardana devijacija.

³ Indeks I bio je izračunan za svaku djelatnost unutar svake općine. U njemu su sintetizirani sljedeći podaci: za muzejsku djelatnost – broj muzeja, broj inventariziranih predmeta u muzejima, broj posjetitelja muzeja; za bibliotečnu – broj narodnih knjižnica, njihovih stanica i ogranaka, knjižni fond, broj korisnika knjižnoga fonda; za kazališnu – broj profesionalnih kazališta; za kinematografsku – broj kinematografa, broj sjedala u kinematografima, broj kinematografskih predstava, broj posjetitelja kinematografa; i za novinsku djelatnost – ukupna mjesečna masa novina (ukupnu masu novina koje u naselju izlaze tijekom mjeseca čini zbroj dnevnih listova pomnoženih s 30, tjednih listova pomnoženih s 4, dvotjednih pomnoženih s dva te mjesečnih pomnoženih s 1. Dakle, ukupna masa ovisi i o broju listova u naselju, i o njihovoj čestoći izlaženja.

⁴ U skladu s uvriježenom u geografiji funkcionalnom regionalnom podjelom, i u ovome radu izdvajamo četiri funkcionalne makroregije: Zagrebačku, Riječku, Splitsku i Osječku.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

⁵ Ova, kao i brojne sljedeće kartografske korelacije – napravljena je digitalizacijom podataka i njihovom vizualizacijom u programu *ArcView 1*.

⁶ Uzimana su u obzir naselja s više od 2.000 stanovnika.

⁷ Izobrazba stanovnika Zagrebačke regije, čini se, može biti povezana s usitnjavanjem poljoprivrednih posjeda (v. Crkvenčić, 1958.), što je stimuliralo stanovnike regije da potraže nepoljoprivredna zanimanja.

LITERATURA

Crkvenčić, I. (1975.), *Naselja*, u: Sić, M. (ur.), *Geografija SR Hrvatske, Istočna Hrvatska*, (str. 103-122), Školska knjiga, Zagreb.

Cultural Indicators Project (1985.), Division of Statistics on Culture and Communication, Office of Statistics, UNESCO, Paris (CSR-C-55).

Goodall, B. (1987.), *The Penguin Dictionary of Human Geography*, Penguin books, Middlesex, England.

Friganović, M. (1975.), *Stanovništvo*, u: Friganović, M. (ur.), *Geografija SR Hrvatske, Južno hrvatsko primorje*, (str. 43-63), Školska knjiga, Zagreb.

Bognar, A. (1975.), *Slavonska Podravina*, u: Sić, M. (ur.), *Geografija SR Hrvatske, Istočna Hrvatska*, (str. 192-210), Školska knjiga, Zagreb.

Horvat, J. (1942.), *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Drugi svezak, Tisak tipografija D.D, Zagreb.

Kulturna politika i razvitak kulture u Hrvatskoj / "Crvena knjiga" i drugi dokumenti/, (1982.), Zagreb.

Leko, K., Šakaja, L., Franičević, N. (1992.), *Profesionalna kazališta u Hrvatskoj* (letak), Zavod za kulturu, Zagreb.

Mohorovičić, A. (1992.), *Graditeljstvo u Hrvatskoj: Arhitektura i urbanizam*, HAZU, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

Rogić, V. (1975.), *Osnove historijsko-geografskog razvoja*, u: Rogić, V. (ur.), *Geografija SR Hrvatske, Sjeverno Hrvatsko Primorje*, (str. 42-45), Školska knjiga, Zagreb.

Sić, M. (1994.), *Prometno značenje Zagreba*, *Geografski horizont*, 15(2):35-43.

Stražičić, N. (1975.), *Položaj Rijeke*, u: Rogić, V. (ur.), *Geografija SR Hrvatske, Sjeverno Hrvatsko Primorje*, (str. 58-61), Školska knjiga, Zagreb.

Šakaja, L. (1994.), *Novinska djelatnost u svjetlu teorije centralnih naselja*, *Geografski glasnik*, 56, 83-98.

Šakaja, L. (1995.), *Razvoj kulturnih funkcija u hrvatskim naseljima*, u: Pepeonik, Z. (ur.), *Prvi hrvatski geografski kongres, Zbornik radova*, (str. 398-407), Zagreb.

Šakaja, L. (1997.), *Prostorna organizacija kulturnih djelatnosti u Hrvatskoj*, disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet Zagrebačkoga sveučilišta, Zagreb, 1997.

Škrabalo, I. (1984.), *Između publike i države. Povijest hrvatske kinematografije 1896-1980*, Znanje, Zagreb.

Vresk, M. (1992.), *Urbanizacija Hrvatske 1981-1991*, Osnovni indikatori stupnja, dinamike i karakteristika urbanizacije, *Geografski glasnik*, 54, 99-116.

IZVORI

- Baza podataka Muzejskog dokumentacijskog centra, MDC, Zagreb.
- Baza podataka Nacionalne i sveučilišne biblioteke o novinama za 1990. godinu, NSB, Zagreb.
- Digitalna karta Hrvatske, Zavod za fotogrametriju, Zagreb.
- Društveni proizvod i narodni dohodak 1990, Društveni, privatni, zadružni i mješoviti sektor, *Dokumentacija 844*, Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992.
- Hrvatske knjižnice na meti. Vodič* (1992.), Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb.
- Jugoslavija 1918-1988, Statistički godišnjak* (1989.), Beograd.
- Knjižnice 1992. Tabele rezultata. Republika Hrvatska*, Republički zavod za statistiku.
- Kultura i umjetnost 1988. *Dokumentacija 754*. Socijalistička Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1990.
- Kultura i umjetnost 1989. *Dokumentacija 791*. Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1990.
- Kultura i umjetnost 1990. *Dokumentacija 829*. Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992.
- Kultura i umjetnost 1991. *Dokumentacija 867*. Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1993.
- Popis stanovništva 1991. Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje, prema području djelatnosti po naseljima, *Dokumentacija 885*, Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1994.
- Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema školskoj spremi, pismenosti i spolu, po naseljima, *Dokumentacija 884*, Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992.
- Redovita godišnja anketa narodnih knjižnica u Republici Hrvatskoj za 1990. godinu*, NSB, Zagreb.
- Vodič kroz knjižnice u Hrvatskoj*, 1992., NSB, Zagreb.
- Statistical Yearbook*. 1993., UN, New York, 1995.
- Statistical Yearbook*, 1993., UNESCO, Paris, 1995.

PRILOZI

Slike 1-17.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

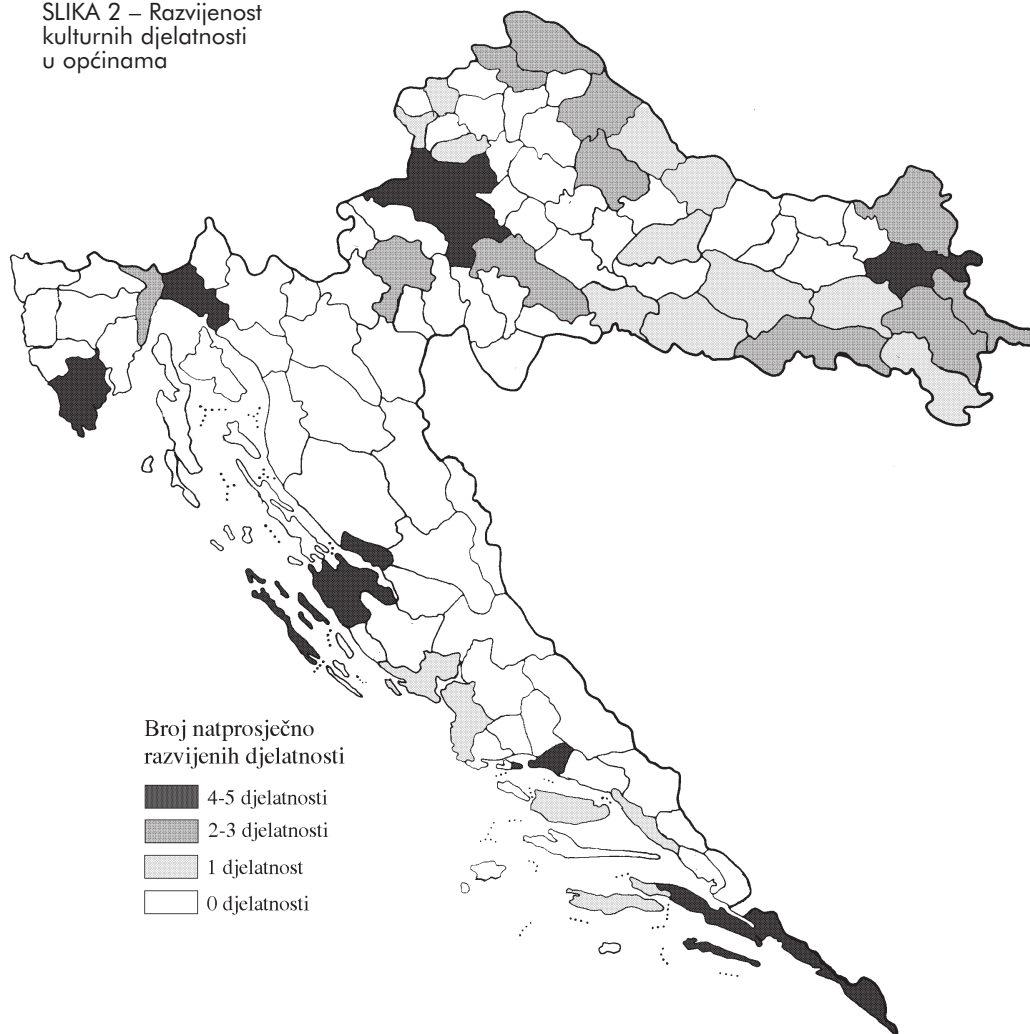
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 1 – Kulturni
centri prema stupnju
razvijenosti

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

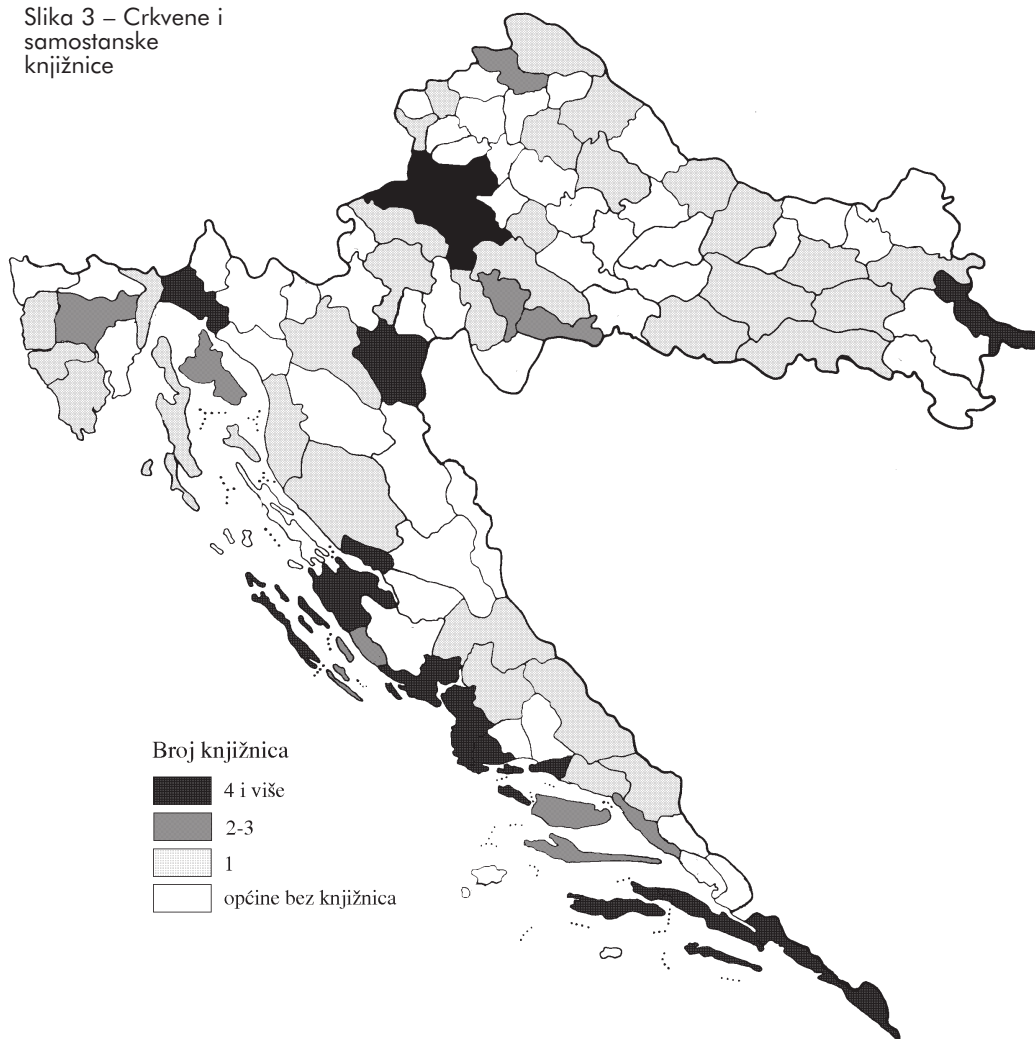
SLIKA 2 – Razvijenost
kulturnih djelatnosti
u općinama

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

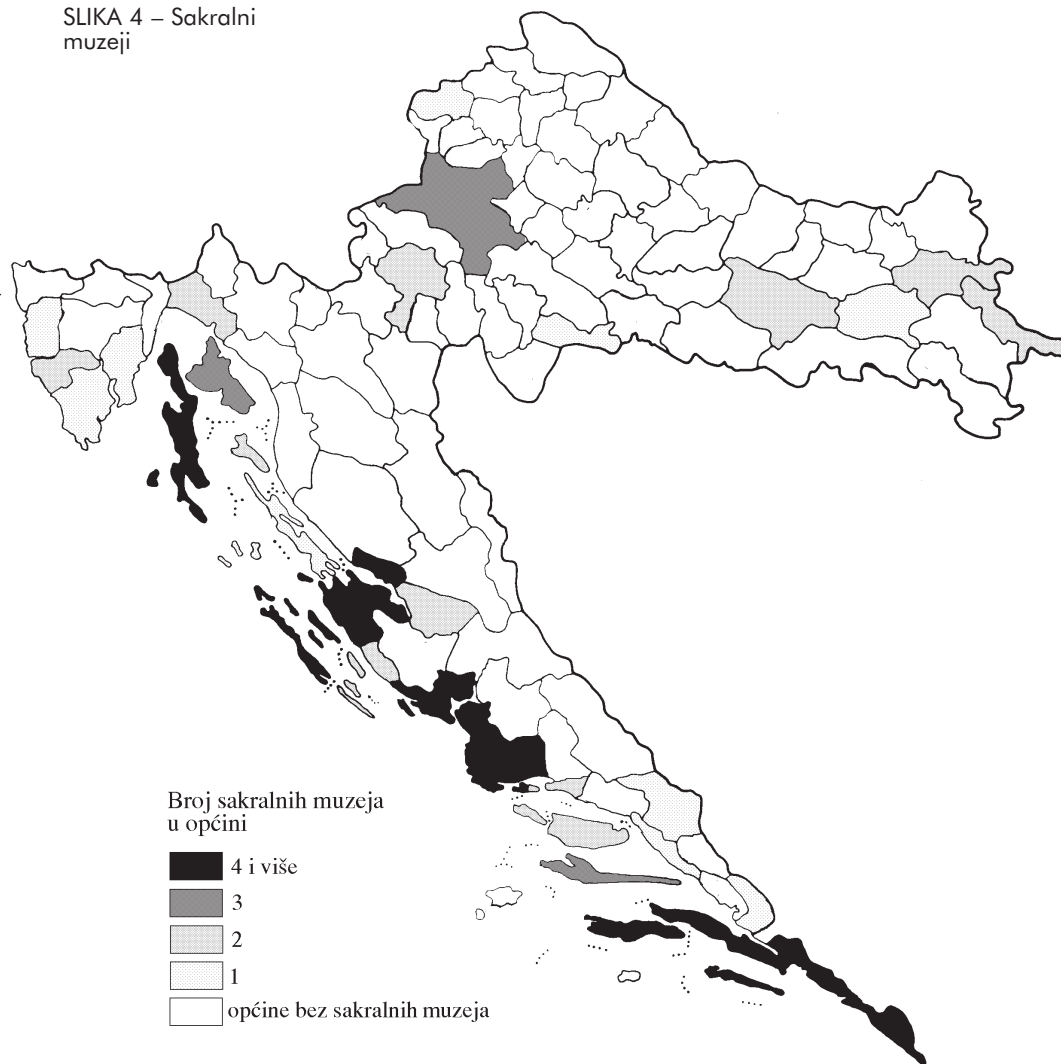
Slika 3 – Crkvene i
samostanske
knjižnice

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

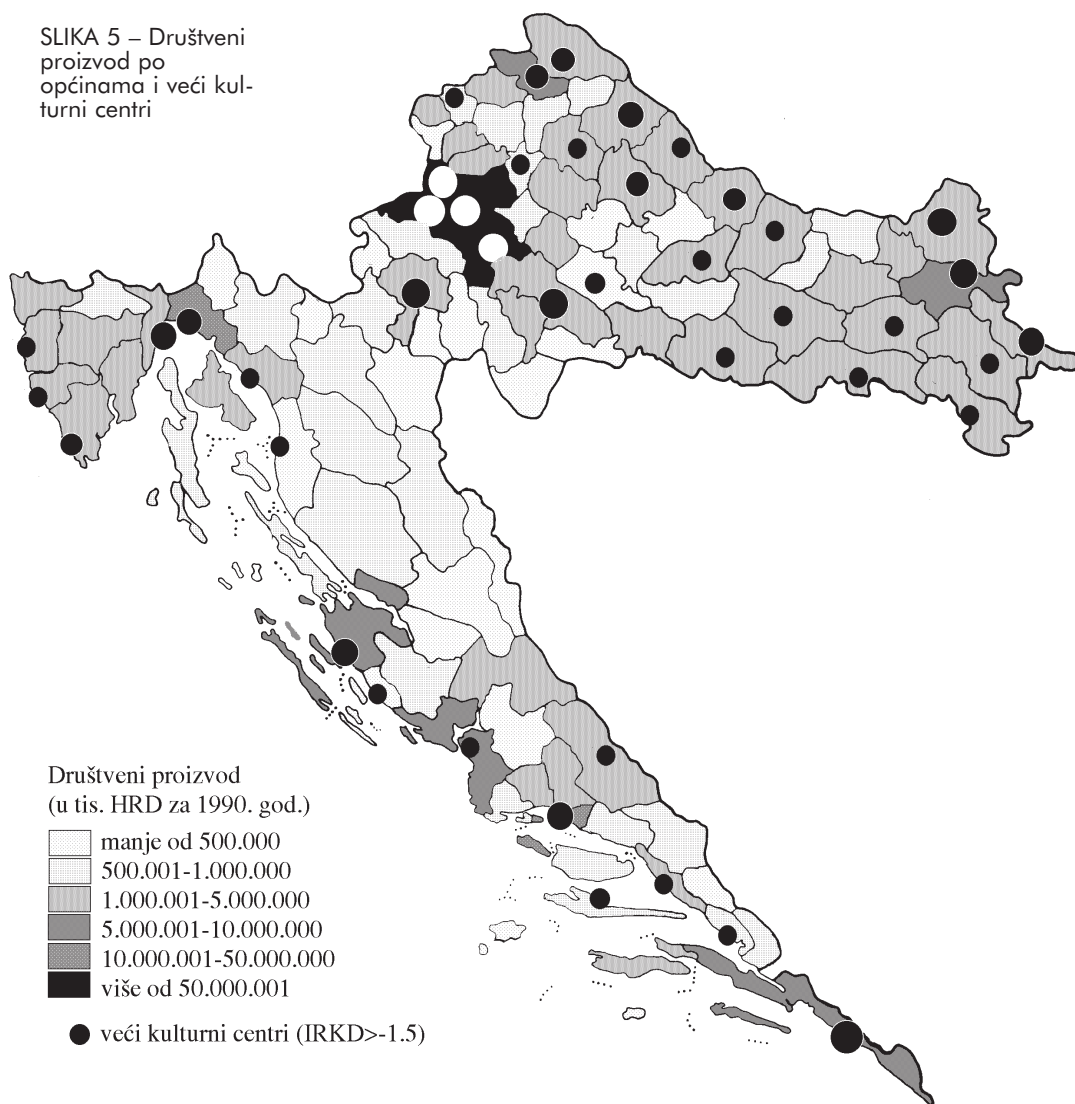
SLIKA 4 – Sakralni
muzeji

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 5 – Društveni
proizvod po
općinama i veći kul-
turni centri

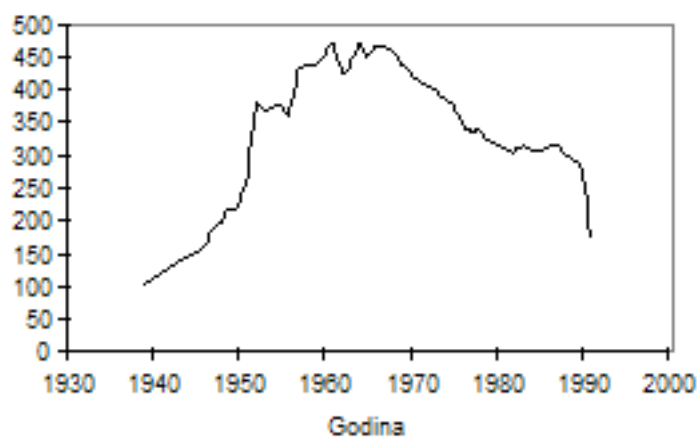

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

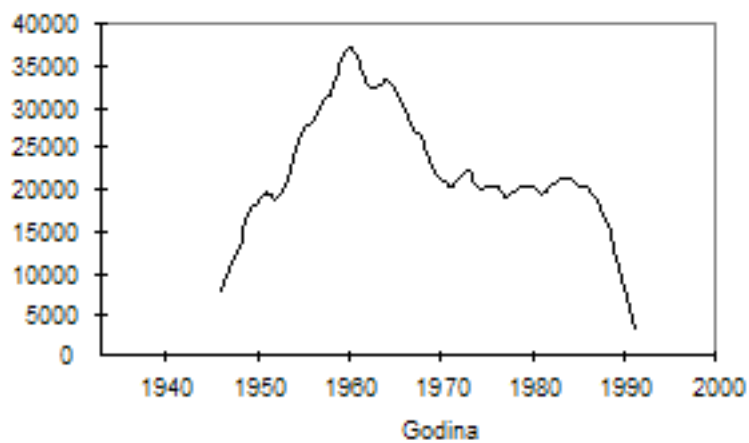
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 6 – Promjene broja
kinematografa i kinopublike
od 1939., odnosno 1946.,
do 1991. godine

Broj kinematografa

Broj posjetitelja kinematografa (000)

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 7 – Kazališta
u Hrvatskoj od
početka XIX. stoljeća
do danas

(Izvor: Leko, K.,
Šakaja, L.,
Franičević, N.:
Profesionalna kaza-
lišta u Hrvatskoj
/letak/, Zagreb,
1992.)

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 8 – Razvijenost
kulturnih centara i
udio stanovnika s
visokom i višom
stručnom spremom

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 9 – Kulturni
centri i djelatnosti
primarnog sektora

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 10 – Kulturni
centri i djelatnosti
sekundarnog sektora

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 11 – Kulturni
centri i djelatnosti
tercijarnog sektora

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

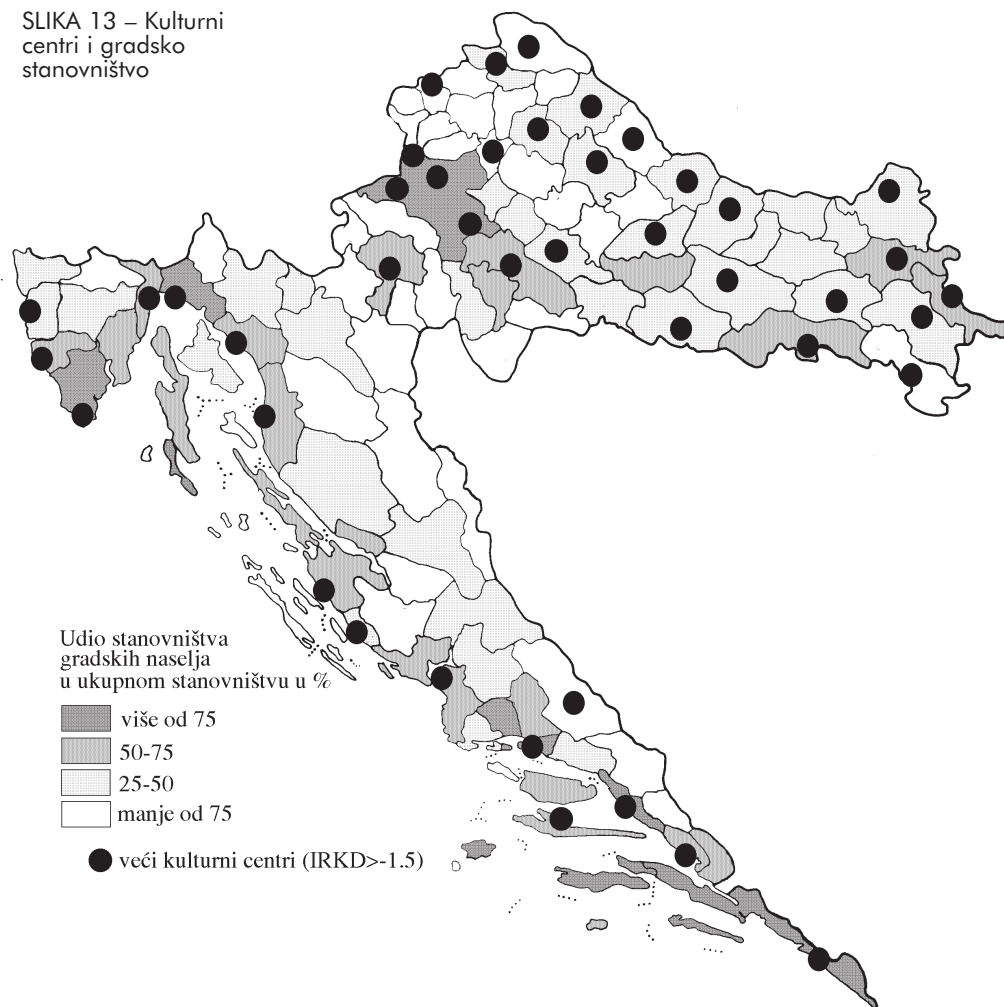
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 12 – Kulturni
centri i djelatnosti
tercijarnoga sektora

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

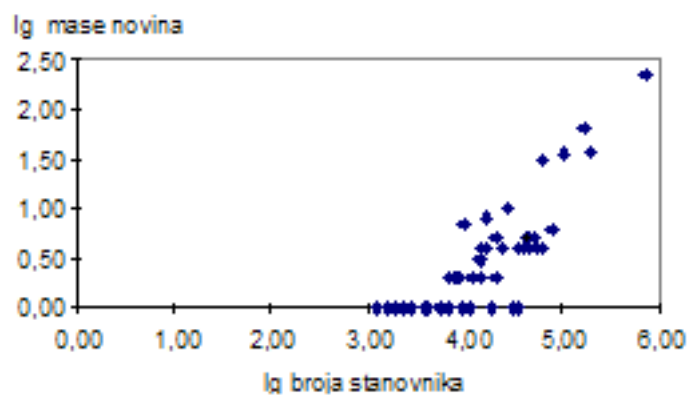
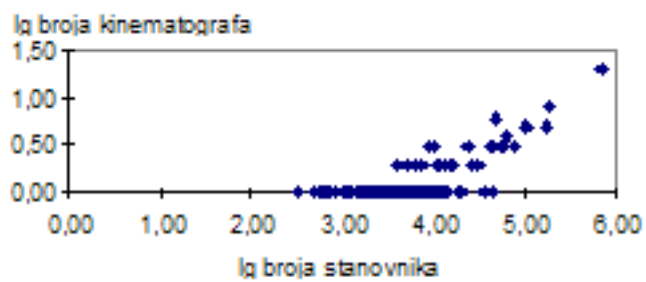
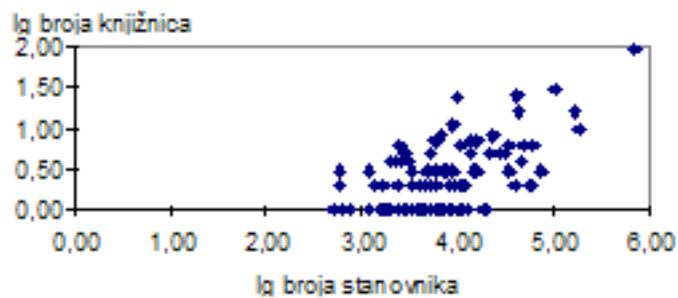
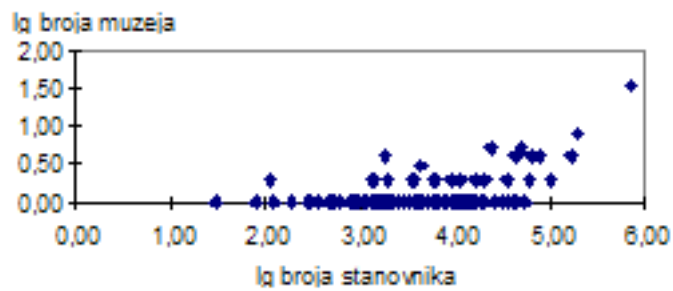
SLIKA 13 – Kulturni
centri i gradsko
stanovništvo

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

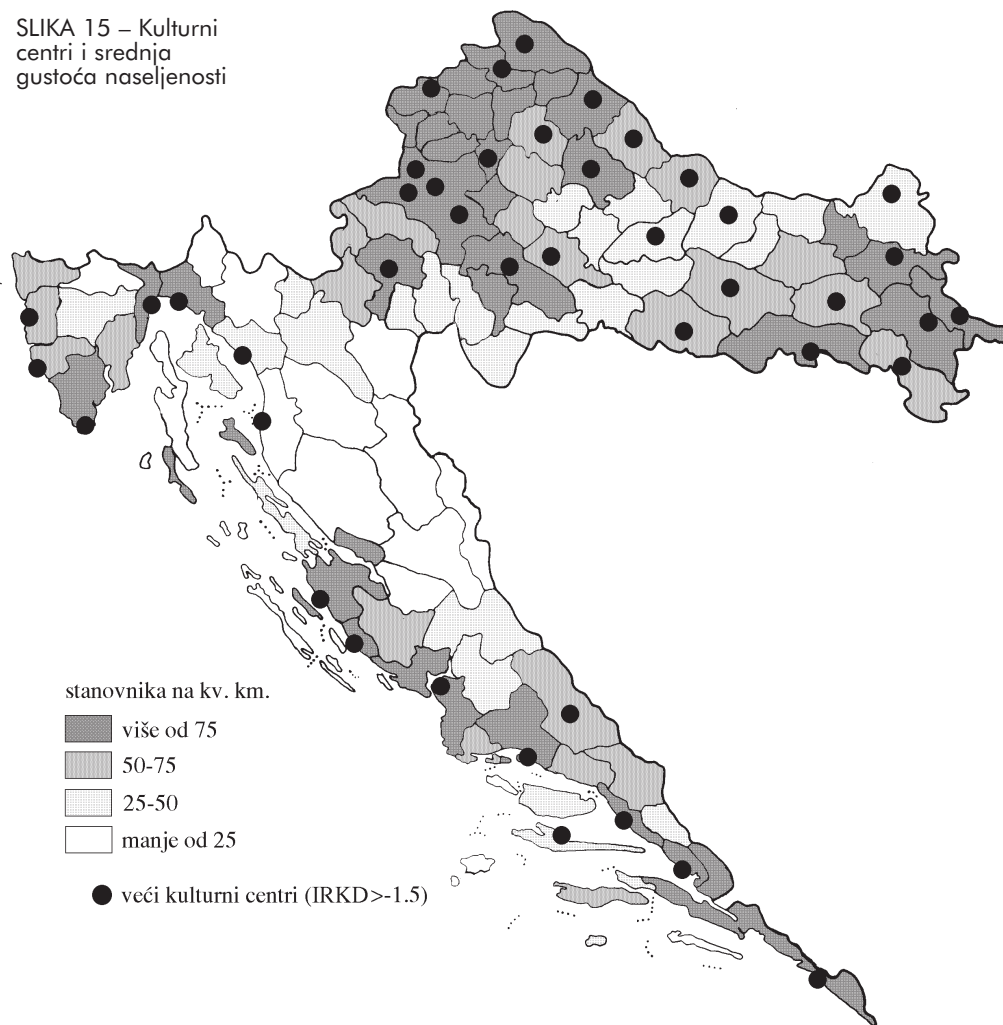
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 14 – Suodnos
kulturnih ustanova i
stanovništva u
naseljima

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 15 – Kulturni
centri i srednja
gustoća naseljenosti

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 16 – Kulturni
centri i željeznička
mreža Hrvatske

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273
ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

SLIKA 17 – Kulturni
centri i cestovna
mreža Hrvatske

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

Factors of Spatial Organization of Cultural Activities: The Example of Croatia

Laura ŠAKAJA
Ministry of Culture, Zagreb

This article develops those tendencies in cultural geography which look upon elements of space as representatives of socio-cultural processes and phenomena. The main thesis is that the historical, social, geographical and other factors influencing spatial arrangement of institutions (in this case cultural institutions) are represented and recognized in a network of these institutions. Factors influencing the spatial organization of cultural activities are brought into relation in this article with their representatives (i.e. the results of their activity) in a network of cultural institutions. Three groups of factors have an impact on the development of cultural infrastructure: macrosocial factors, microsocial factors and elements of the geographical environment. Macrosocial factors – in the first place the institution of politics, and in some periods also the institution of religion as well as economic and technological prospects of the society – influence the establishment of cultural institutions and some of their varieties. Microsocial factors – education, employment in certain sectors of the economy, residence in cities or the country, material wealth – determine the population's life-style and have an effect on the cultural infrastructure through the consumption of cultural commodities. The geographical surroundings, affecting population density or the intensity of communication, create conditions and prerequisites for the development of cultural centres. In addition to the interpretational approach, well-established in cultural geography, quantitative methods are also used in the article, which enable the registration of spatial features of the cultural network. Through digitalization of data and its manifestation in the program ArcView1, many cartographic correlations were carried out helping determine the impact of certain factors on the network of cultural institutions.

Faktoren der räumlichen Organisation kultureller Tätigkeiten: das Beispiel Kroatien

Laura ŠAKAJA
Kroatisches Kultusministerium, Zagreb

Dieser Artikel geht jenen Tendenzen in der Kulturgeographie nach, die räumliche Elemente als Repräsentanten soziokultureller Prozesse und Erscheinungen betrachten. Die Grundthese lautet, daß geschichtliche, gesellschaftliche, geographische und andere Faktoren, die die räumliche Anordnung von Institutionen (in diesem Falle von

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 7 (1998),
BR. 1-2 (33-34),
STR. 239-273

ŠAKAJA, L.:
ČIMBENICI
PROSTORNE...

Kulturinstitutionen) beeinflussen, sich im Netz dieser Institutionen widerspiegeln, darin also wiederzuerkennen sind. Faktoren, die auf die räumliche Organisation kultureller Tätigkeiten Einfluß nehmen, werden mit ihren Repräsentanten (d.h. mit den Resultaten ihres Wirkens) im Netzwerk kultureller Einrichtungen in Verbindung gebracht. Es gibt drei Gruppen von Faktoren, die die Entwicklung der kulturellen Infrastruktur bestimmen: makrosoziale und mikrosoziale Faktoren sowie Elemente der geographischen Umwelt. Makrosoziale Faktoren – in erster Linie die Institution der Politik, zeitweise auch die Institution der Religion sowie das ökonomische und technologische Potential der Gesellschaft – wirken sich auf den Ausbau kultureller Einrichtungen und ihrer einzelnen Arten aus. Mikrosoziale Faktoren – Bildungsgrad, Beschäftigung in bestimmten Wirtschaftssektoren, Wohnen in der Stadt oder auf dem Land, materielles Potential – bestimmen die Lebensweise der Bevölkerung und bewirken auf dem Wege des Konsums von Kulturgütern die kulturelle Infrastruktur. Die geographische Umwelt wirkt sich auf die Bevölkerungsdichte oder die Kommunikationsintensität aus und schafft Voraussetzungen zur Entwicklung von Kulturzentren. Neben dem in der Kulturgeographie üblichen interpretativen Zugang greift der Artikel auch auf quantitative Methoden zurück, die einen Überblick über die räumlichen Eigenschaften des kulturellen Netzwerks ermöglichen. Die elektronische Datenverarbeitung mit Hilfe des Programms ArcView1 ermöglicht die Durchführung zahlreicher kartographischer Korrelierungen, dank deren wiederum die Auswirkung der einzelnen Faktoren auf das Netz der Kultureinrichtungen nachgezeichnet werden konnte.